

TOMASZ SIUDA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Teologiczny

Wokół pierwszego pobytu Apostoła Pawła w Efezie (Dz 18,18-22)

On the Apostle Paul's First Stay at Ephesus (Acts 18:18-22)

Jednym z najistotniejszych etapów działalności Apostoła Pawła był jego pobyt w Efezie. Z jednej strony jest on naznaczony wieloma przeciwnościami, które doprowadzają do uwięzienia Apostoła¹, z groźbą utraty swego życia; z drugiej natomiast jest to czas jego bogatej twórczości literackiej. To właśnie w Efezie powstało najwięcej listów Pawła.

Zważywszy na to, że poszczególni współcześni badacze kwestionują wiarygodność niektórych danych Dziejów Apostolskich odnoszących się do pierwszego pobytu Pawła w Efezie, zasadne jest zapytać się o sam fakt przybycia Apostoła do tej azjatyckiej metropolii. Czy mamy do czynienia z jednorazowym dłuższym pobylem, czy też, jak donoszą Dzieje Apostolskie, poprzedziła go wcześniejsza wizyta Apostoła? To ostatnie stanowić będzie przedmiot naszej refleksji. Dokonamy oceny przedmiotowego materiału źródłowego i ustosunkujemy się do poszczególnych opinii współczesnych interpretatorów w tym zakresie.

Informacja o przybyciu Pawła do Efezu pojawia się w Dziejach Apostolskich, we fragmencie opowiadającym o zakończeniu jego drugiej wyprawy misyjnej (w. 22). Ze względu na to, że przejście od drugiej do trzeciej wyprawy misyjnej jest bardzo płynne, werset 23 w interpretacji komentatorów jest w różny sposób przyporządkowany. Dla jednych stanowi on jeszcze zakończenie sekcji podróży do Antiochii², dla innych rozpoczyna już trzecią wyprawę misyjną³.

¹ Opinia o uwięzieniu Pawła w Efezie podzielana jest przez znaczącą grupę współczesnych egzegetów.

² Zob. m.in. A. Weiser, *Die Apostelgeschichte II*, Würzburg 1981 (=Apg), s. 495; G. Lüdemann, *Das frühe Christentum nach der Traditionen der Apostelgeschichte. Ein Kommentar*, Göttingen 1987 (=Apg), s. 212; R. Pesch, *Die Apostelgeschichte*, Neukirchen-Vluyn 1986 (=Apg), s. 154.

W ścisłym sensie werset 23: „Pozostał tam pewien czas. Potem wyruszył, aby obejść kolejno krainę galicką i Frygię, umacniając wszystkich uczniów, odnosi się do nowej sytuacji. Wskazuje na to zwrot: *poiesas chronon Tina* (23a), który wprowadza w nowy akt narracji, związany już z trzecią wyprawą misyjną. Na uwagę zasługuje fakt, że Łukasz za pomocą podobnego sformułowania: *meta de tinas hemeras* (Dz 15,36) rozpoczyna opis drugiej wyprawy misyjnej. Wobec powyższego zasadne jest oddzielenie wersetu 23 od wcześniejszej jednostki literackiej (Dz 18,18-22).

Pod względem formy, na co trafnie zwrócił uwagę Thiessen⁴, tekst Dz 18,18-22 nie jest jednorodny. Stąd komentatorzy bądź unikają przyporządkowania go do określonego gatunku, bądź czynią to w sposób dość ogólnikowy⁵. Thiessen, opierając się na fundamentalnej pracy Klausa Bergera *Formgeschichte*, wyróżnia dwie formy kształtujące tekst, stojące obok siebie: *Bazowa-Relacja* (*Basis-Bericht*), przedstawiająca pełną sukcesu działalność Pawła w Efezie i *Dziennik Podróży* (*Itinerar*)⁶, ukazujący poszczególne stacje podróży Pawła po opuszczeniu Koryntu⁷. Łukasz, opisując podróż Pawła i jego pobyt w Efezie, korzysta z różnego materiału źródłowego, którego identyfikacja nastręcza wiele trudności. Choć sam tekst przynosi sporo niejasności w przebiegu wydarzeń i zdradza daleko idącą pracę redakcyjną autora, to jednak w wielu jego warstwach zachował on „walor historyczności”. Możemy w nim wyszczególnić trzy części:

- 1) Podróż Pawła z Koryntu do Efezu: w. 18-19a;
- 2) Nauczanie Apostoła w synagodze w Efezie: w. 19b-21a;
- 3) Dalsza podróż Pawła przez Palestynę do Antiochii: w. 21b-22.

Ad 1)

18. Paweł pozostał tu jeszcze przez dłuższy czas, potem pożegnał się z braćmi i odpłynął do Syrii, a z nim Pryscylla i Akwila.

19a. Następnie przybyli do Efezu i tam ich zostawił.

Wzmianka o dłuższym pobycie Pawła w Koryncie (*eti prosmeinas hemeras hikanas*) po procesie Galiona świadczy o tym, że opuszczenie miasta przez Pawła nie nastąpiło wskutek wspomnianego procesu, ale jest wolnym wyborem

³ Zob. G. Schneider, *Die Apostelgeschichte* II, Freiburg i. B. 1982 (=Apg), s. 257.

⁴ Zob. W. Thiessen, *Christen in Ephesus*, Tübingen 1995 (=Ephesus), s. 30.

⁵ Zob. A. Weiser: „summarischer Reisebericht”, tenże, *Apg*, 495; J. Roloff: „Reisesummarien”, tenże, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1981 (=Apg), s. 274.

⁶ Zob. szczegółową charakterystykę form *Basis-Bericht* i *Itinerar* w: K. Berger, *Formgeschichte des Neuen Testaments*, Heidelberg 1984, 331; tenże, *Formen und Gattungen im Neuen Testament*, Tübingen 2005, s. 383n, 388-391, jak również analizę A. Weisera dotyczącą występowania *Itinerarium* w Dz 16-21, tenże, *Apg*, s. 388-390.

⁷ W. Thiessen, *Ephesus*, s. 30.

Apostoła. Łukasz podkreśla suwerenną decyzję Pawła, niezależną zarówno od żydowskich przeciwników jak i rzymskiej władzy. Odpowiada to teologicznemu wizerunkowi Pawła, jaki nakreśla autor *Dziejów Apostolskich*. Od strony językowej świadectwem pracy redakcyjnej Łukasza stanowi bliżej niekreślony zwrot *hemeras hikanas*⁸, który rozpoczyna narrację (w. 18a)⁹. Dalsze dane dotyczące celu podróży: Syria (w. 18b) i ściślej Antiochia (zob. w. 22b), jak również notka o współtowarzyszach podróży Pawła: Pryscylla i Akwila, których dobrze znamy z listów Pawłowych¹⁰, zaczerpnął Łukasz zapewne z *Itinerarium*. Świadczy o tym szczupłość danych i brak specyficznych Łukaszkowych sformułowań, co wyklucza Łukaszkową redakcję¹¹. Sporną rzeczą pozostaje kwestia przybycia Pawła do Efezu (w. 19a) i wzmianka o jego nauczaniu w tamtejszej synagodze (w. 19b-21). Zagadnienie to będzie przedmiotem późniejszej refleksji.

Paweł opuszcza Korynt w Kenchrach, będącym wschodnim portem tego miasta, gdzie ostrzygł sobie głowę w związku z podjętym ślubem. Wprawdzie od strony gramatycznej informacja o ostrzyżeniu głowy może odnosić się do Akwili, za czym opowiadają się niektórzy współcześni komentatorzy¹², bohaterem narracji jest jednak bez wątplenia Paweł i dlatego większość egzegetów wiąże wspomniany ślub z osobą Pawła¹³. Powszechnie przyjmuje się, że jego ślub dotyczył nazireatu¹⁴, ślubu poświęcenia się Bogu na określony czas. Jego regułę podaje Księga Liczb (6,1-21). Ślub ten, w czasie jego trwania, zobowiązywał do abstynencji wina i innych napojów fermentowanych, od strzyżenia włosów i od kontaktu ze zmarłym. Po wypełnieniu ślubu należało złożyć w jerozolimskiej świątyni całopalną ofiarę, ofiarę za grzech i ofiarę wspólnotową, jak również ostrzyć głowę, a włosy spalić razem z ofiarą wspólnotową¹⁵. Opis w *Dziejach* nie odpowiada w pełni powyższej regule. Być może jest to wynikiem braku dokładnej wiedzy o tym ze strony Łukasza, który pragnie jedynie zademonstrować pobożność żydowską Pawła¹⁶.

⁸ Por. 9,23,43; 27,2, jak również analogiczne *chronos hikanos*, por. Łk 8,27; 20,9; 23,8.

⁹ Por. A. Weiser, *Apg*, s. 496.

¹⁰ 1Kor 19,19.

¹¹ Zob. A. Weiser, który do *Itinerarium* zalicza także wzmianki o pobycie Pawła w Efezie i pozostawieniu tam Pryscylli i Akwili, tenże, *Apg*, s. 496.

¹² Np. H.H. Wendt, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1913 (=Apg), s. 267, O. Bauernfeind, *Kommentar und Studien zur Apostelgeschichte*, Tübingen 1980 (=Apg), s. 226.

¹³ J. Roloff, A. Weiser, G. Schneider.

¹⁴ R. Pesch, *Apg*, s. 155; J. Roloff, *Apg*, s. 275; A. Weiser, *Apg*, s. 497; J. Jervell, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1998 (=Apg), s. 465; odmiennie E. Haenchen, *Die Apostelgeschichte*, Göttingen 1977 (=Apg), s. 524; E. Dąbrowski, *Dzieje Apostolskie*, Poznań 1961, s. 390n.

¹⁵ Por. R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004, s. 478n.

¹⁶ Por. J. Jervell, *Apg*, 466. Szczegółowe przedstawienie tej kwestii zob. Bart J. Koet, *Why did Paul shave his hair (Acts 18,18)? Nazirite and temple in the Book of Acts*, w: tenże, *Dreams and Scripture in Luke-Acts*, Leuven [i in.] 2006, s. 195-208.

Droga morska z Koryntu doprowadza Pawła i jego towarzyszy, Pryscyllę i Akwilę, do Efezu, których Apostoł tam pozostawia (w. 19a). Sam zaś wypływa z Efezu w dalszą podróż (zob. w. 21b). Jest rzeczą zastanawiającą, dlaczego Apostoł nie wybrał drogi bezpośrednio do Syrii. Przybycie Pawła do Efezu i pozostawienie tam pary małżeńskiej zaczerpnął Łukasz zapewne z Itinerarium¹⁷. Dane bowiem z 1Kor 16,19 i Rz 16,3 potwierdzają przesiedlenie się Pryscylli i Akwili z Koryntu do Efezu.

Uznając, że rzeczywiście w drodze do Antiochii Paweł pozostawił chrześcijańską parę w Efezie, można wysnuć wnioszek, iż w zamiarze Pawła było pozostawienie Pryscylli i Akwili, wiernych jego współpracowników, by, jak słusznie sądzi Pesch, małżonkowie ci, ze swoim warszatem przygotowali bazę dla przyszłej działalności misyjnej Pawła w Efezie¹⁸. Wszak już w Koryncie Paweł pracował na swoje utrzymanie wraz z Akwilą, trudząc się tym samym rzemiosłem (por. Dz 18,3; 1Kor,4,12)¹⁹. Przeciwnego zdania jest Murphy-O'Connor, który uważa, że Paweł czyni to nie z powodów ekonomicznych, ale jako część strategii misyjnej. Podkreśla przy tym współpracę chrześcijańskich małżonków z Apostołem w dziele misyjnym²⁰. Czy jednak strategia misyjna wyklucza przygotowanie bazy w sensie ekonomicznym, czy raczej jest składową tejże strategii?

Ad 2)

19b. *Sam natomiast wszedł do synagogi i rozprawiał z Żydami.*

20. *Gdy jednak prosili go, aby pozostał dłużej, nie zgodził się,*

21a. *ale żegnając się z nimi powiedział: Wróć do was, jeżeli Bóg zechce.*

Fragment ten przez wielu egzegetów traktowany jest jako owoc pracy redakcyjnej Łukasza. Wynika to z jego treści i formy. Opinia ta podzielana jest zwłaszcza w kręgu komentatorów środowiska niemieckiego²¹. Najczęściej przytacza się następujące argumenty:

- Łukaszowym zamiarem jest przedstawienie Pawła, jako pierwszego głosiciela ewangelii w Efezie²².

¹⁷ Zob. A. Weiser, *Apg*, s. 498.

¹⁸ Tak sądzi R. Pesch, *Apg*, s. 156.

¹⁹ Podobnie myśli J. Roloff, zwracając uwagę na wsparcie finansowe podróży Pawła przez Pryscyllę i Akwilę, por. tenże, *Apg*, s. 275. Wsparcia finansowego nie wyklucza także m.in.: A. Weiser, *Apg*, s. 497; G. Schneider, *Apg*, s. 255.

²⁰ Murphy-O'Connor, *Prisca and Aquila: Traveling Tentmakers and Church Builders*, BAR 8, 1992, nr 6, s. 50n.

²¹ J. Wellhausen, H.H. Wendt, G. Lüdemann, J. Roloff, G. Schneider, A. Weiser, E. Haenchen, F. Mußner, R. Pesch, Wolter, E. Käsemann, H. Conzelmann, Schille, Zmijewski, W. Thiessen.

²² Por. m.in. E. Haenchen, *Apg*, s. 525; G. Schneider *Apg*, 254; F. Mußner, *Die Apostelgeschichte*, Würzburg 1984 (=Apg), s. 111; Pesch, *Apg*, s. 155; M. Wolter, *Apollos und die ephesinischen Johannesjünger* (Act 18,24-19,7), w: ZNW 78 (1987), s. 53.

- Występowanie typowego dla Łukasza sformułowania: *dialegesthai* (rozprawił z Żydami w. 19b)²³.
- Brak logicznej jasności w przebiegu akcji: Paweł po przybyciu do Efezu pozostawia Pryscyllę i Akwilę: „tam”, a sam udaje się do synagogi. Czy to oznacza, że synagoga nie znajdowała się w Efezie? Dlaczego chrześcijańska para małżeńska, znana ze współpracy misyjnej w Koryncie, nie towarzyszy Pawłowi?
- Swoje pierwsze przepowiadanie rozpoczyna apostoł od synagogi, co jest zgodne ze schematem Łukaszowym.
- Późniejsza narracja mówiąca o przybyciu Pawła do Efezu i o jego trzymiesięcznym nauczaniu w synagodze (w. 19,1.8) sprawia wrażenie etapu początkowego w przepowiadaniu Apostoła w tym mieście²⁴.

Przedstawione argumenty nie są jednak rozstrzygające i nie uzasadniają w pełni słuszności poglądu kwestionującego wartość historyczną powyższego opowiadania, przypisując je w całości redakcji Łukaszowej. Dlatego też coraz częściej dochodzą do głosu opinie przeciwstawne. Barrett w jednym z najnowszych komentarzy do Dziejów Apostolskich stwierdza, że pogląd o wprowadzeniu przez Łukasza wersetu 18,19, aby Pawłowi przypisać chwałę pierwszego kazania nie przekonuje, a jego uzasadnienie jest po prostu „słabe”. Gdyby Łukasz miał trudności w przyjęciu faktu istnienia w Efezie „przedpawłowych” chrześcijan, to jako redaktor, który odpowiednio do własnej koncepcji teologicznej przepracowuje materiał źródłowy, mógłby z opisu działalności tychże chrześcijan zrezygnować²⁵. W odniesieniu natomiast do kwestii pozostawienia przez Pawła Pryscylli i Akwili, Barrett podkreśla, że zwrot *autos de* (w. 19b) trzeba odczytywać jako wprowadzenie do informacji zawartych w wersetach 20-21. Oznacza to, że Łukasz chce tylko powiedzieć, iż Paweł pozostawił chrześcijańską parę małżeńską, która zgodnie z wersetem 18,26 jeszcze się tam znajduje, sam zaś kontynuuje podróż²⁶. Podobnie uważa Strelan, dla którego jest to jedynie ogólne stwierdzenie, niemające nic wspólnego z pobytem Pawła w synagodze²⁷. Dodaje

²³ Łukasz używa czasownika *dialegomai* w dysputach Pawła z Żydami/w synagodze, por. Dz 17,2.17; 18,4.19; 19,8. Zob. G. Schneider, *Apg*, s. 256, przypis 14.

²⁴ Zob. A. Weiser, *Apg*, 498n, G. Lüdemann, *Apg*, s. 213.

²⁵ C.K. Barrett, *The Acts of the Apostles II*, Edinburgh 1998 (=Acts), s. 878. Podobnego zdania jest także J. Jervell, który zwraca uwagę na fakt, że w tekście nie ma mowy o gminie chrześcijańskiej. Trudno więc przyjąć, iż dla Łukasza najważniejsze było przedstawić Pawła jako pierwszego głosiciela ewangelii w Efezie. O wiele ważniejsze jest to, że przepowiadanie Pawła jest w pełni uprawomocnione. „...der gesetzesfromme Paulus predigte gerade in der Synagoge, die ihn wohlwollend aufnahm und ihn und das Christentum so gegenüber den Juden legitimiert”, tenże, *Apg*, s. 468, przypis 360.

²⁶ C.K. Barrett, *Acts*, s. 878.

²⁷ Por. R. Strelan, *Paul, Artemis, and the Jews in Ephesus*, Berlin 1996 (=Paul), 205;

przy tym, że jest możliwe, iż Żydzi Efescy spotykali się w synagodze (niekoniecznie w budynku) poza miastem. Paweł więc pozostawia Akwilę i Pryscyllę wewnątrz granic miasta (gdzie mieli warsztat / dom), a sam idzie do synagogi na obrzeża miasta właściwego²⁸. Usytuowanie synagogi efeskiej poza granicami miasta, według Karwiese, zgadza się ze stanem faktycznym ówczesnego Efezu. Znajdowała się ona w starej części miasta przy Artemizjonie²⁹. Ten stan rzeczy nie wyjaśnia jednak, jak słusznie zauważył Schnabel, dlaczego Priscylla i Akwila, sami będąc Żydami (Dz 18,2) nie udali się wraz z Pawłem do synagogi³⁰. Czy chodziło Łukaszowi o oddzielenie Pawła od Pryscylli i Akwili, jak to ma miejsce później w przypadku Apollosa (tak Strelan³¹)?

Nauczanie Pawła w synagodze zakończyło się zapewne sukcesem³². Mimo że nie jest to wprost odnotowane, to można taki wniosek wysnuć z przebiegu narracji. Gdyby było odwrotnie, trudno wtedy zrozumieć prośbę efeskich Żydów³³, by Paweł pozostał dłużej³⁴. Apostoł nie przystaje jednak na ich prośbę i opuszcza Efez. Czym to jest podyktowane, trudno zawyrokować, gdyż w tekście nie ma ku temu jasných przesłanek³⁵. Wszelkie próby rozwiązania tego problemu są wysoce hipotetyczne³⁶. Paweł obiecuje jednak słuchaczom w synagodze, że powróci do nich, „jeśli Bóg (tego) chce” (*tou theou thelontes* por. w. 21). *Tou theou thelontes* jest wyrażeniem powszechnie używanym, dobrze znanym w całej starożytności³⁷ i jest także poświadczone w listach Pawłowych³⁸. Z faktu posłużenia się tym zwrotem przez Pawła nie należy wyciągać wniosku, jakoby Efez nie znajdował się w jego planach³⁹.

E.J. Schnabel, *Die ersten Christen in Ephesus. Neuerscheinungen zur frühchristlichen Missionsgeschichte*, w: ZNW 94 (2003) (=Ersten Christen), s. 368.

²⁸ Por. R. Strelan, *Paul*, 206.

²⁹ Por. S. Karwiese, *Groß ist die Artemis von Ephesos. Die Geschichte einer der großen Städte der Antike*, Wien 1995, s. 90n.

³⁰ Zob. E.J. Schnabel, *Ersten Christen*, s. 368, przypis 63.

³¹ R. Strelan, *Paul*, s. 206.

³² Przeciwnie C.K. Barrett, *Acts*, s. 879.

³³ E.J. Schnabel widzi tutaj efeskich chrześcijan tzn. judeochrześcijan, zob. tenże, *Ersten Christen*, s. 371.

³⁴ Podobnie sądzi G. Schneider, *Apg*, s. 256; M. Fieger, *Im Schatten der Artemis*, Bern 1998, s. 51. Por. E.J. Schnabel, *Ersten Christen*, s. 371n.

³⁵ Tekst zachodni dokonuje uściślenia i dodaje w wersecie 21 słowa Pawła: *Muszę stanowczo nadchodzące święto spędzić w Jerozolimie*. Dodatek ten sformułowany jest w oparciu o Dz 20,16. Zob. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, Stuttgart 1975, s. 412.

³⁶ Przykładem tego może być interpretacja J.B. Polhilla: ze względu na to, że Efez był często portem zawinięcia statków podróżujących z Koryntu do syryjskiego wybrzeża, miało to prawdopodobnie miejsce w przypadku Pawła. Dlatego Apostoł spieszył się, by złapać swój statek do Syrii. Por. tenże, *The Acts of the Apostles*, Nashville-Tennessee 1992, s. 391.

³⁷ Platon: *Alkibiades* I 31,135D; Epiktet: *Dissertationes* I 1,17; *Jos Ant* II 15,5; w NT oprócz Pawła: Hbr 6,3; Jk 4,15. Por. W. Schrenk, *ThWNT* III, s. 46.

³⁸ Zob. 1Kor 4,19; 16,7.

³⁹ Zob. R. Strelan, *Paul*, s. 210.

Przedstawione argumenty pro i contra skłaniają do wniosku, że tekst Dz 18,19b-2a posiada walor historyczny. Być może epizod z pierwszym nauczaniem Pawła w synagodze efeskiej zaczerpnął Łukasz z lokalnej tradycji. Dokonał jednak daleko idącego uproszczenia opisu tego wydarzenia, by skupić uwagę na przekonywującej dyspacie Pawła z Żydami.

Ad 3)

21b. *I odpłynął z Efezu.*

22. *Po przybyciu do Cezarei wstąpił i pozdrowił Kościół, a następnie zszedł do Antiochii.*

W drodze do Antiochii Paweł odwiedza wspólnotę jerozolimską. Choć Łukasz nie wymienia z nazwy miasta, jednakże użycie czasowników *anabas* (względem Cezarei) i *katebe* (względem Antiochii) odpowiada topograficznemu usytuowaniu Jerozolimy⁴⁰. Zastanawiające jest jednak, dlaczego Łukasz nie mówi wprost o Jerozolimie? Jak wytłumaczyć występujące w tekście napięcia? Po przybyciu do Cezarei, Paweł nie wybiera bezpośredniej drogi do Antiochii, lecz udaje się do Jerozolimy, aby później powrócić do celu wędrówki. Czym była spowodowana wizyta w Jerozolimie? Poszczególne próby wyjaśnienia tych kwestii, z uwzględnieniem świadectwa samego apostoła na podstawie jego listów, doprowadzają komentatorów do odmiennych rozwiązań. W wykładni werseu 22 wyróżnić możemy cztery główne grupy opinii⁴¹:

1. Paweł wyruszył bezpośrednią drogą do Antiochii i tylko o tym mówi materiał źródłowy. Wzmianka o Cezarei i wizycie w Jerozolimie jest wynikiem pracy redakcyjnej Łukasza⁴².
2. Różnorakie przeciwności (przeciwny wiatr, brak dogodnego statku...) spowodowały, że Paweł w drodze do Antiochii, zawinął do Cezarei. Wzmianka o Cezarei zawarta w materiale źródłowym sprawiła, że Łukasz redakcyjnie wprowadził do opisu drogi Pawła wizytę apostoła w Jerozolimie⁴³. Czyni to po to, by zadokumentować łączność Pawła z gminą jerozolimską⁴⁴.
3. Pomiędzy tzw. konwentem apostołskim (Dz 15) a ostatnią wizytą w Jerozolimie (Dz 20n), Paweł nigdy nie wyruszał na wschód: ani do Antiochii,

⁴⁰ Pogląd ten jest powszechnie przyjmowany.

⁴¹ Por. zestawienie hipotez dotyczących omawianej kwestii: A. Weiser, *Apg*, s. 500.

⁴² Zob. S. Dockx, *Chronologie de la vie de St. Paul, depuis sa conversion jusqu'à son séjour à Rome*, w: NT 14 (1971), s. 295.

⁴³ Zob. E. Haenchen, *Apg*, s. 525n; A. Suhl, *Paulus und Seine Briefe: Ein Beitrag zur paulinischen Chronologie*, Gütersloh 1975, s. 130; J. Roloff, *Apg*, s. 276n; W. Thiessen, *Christen*, s. 36-38; G. Schneider natomiast uważa, że wprawdzie wizyta w Jerozolimie nie ma waloru historycznego, jednakże była już wspomniana w Itinerarium, tenże, *Apg*, s. 255.

⁴⁴ Por. J. Zmijewski, *Die Apostelgeschichte*, Regensburg 1994, s. 670; A. Weiser, *Apg*, s. 502.

ani do Jerozolimy. Stąd wzmianka o wizycie Pawła w Jerozolimie (Dz 18,22), którą Łukasz zaczerpnął z tradycji, w rzeczywistości odnosi się albo do ostatniego pobytu Pawła w Jerozolimie⁴⁵, albo trzeba ją utożsamiać z wizytą podczas tzw. konwentu apostołskiego (Ga 2, Dz 15)⁴⁶.

4. Paweł rzeczywiście w czasie pomiędzy tzw. konwentem apostołskim (Dz 15) a ostatnią wizytą w Jerozolimie (Dz 20n), przybył do Jerozolimy w drodze do Antiochii. Spowodowane to było pragnieniem wypełnienia ślubu nazireatu, o czym mówi w. 18. Łukasz przekazuje więc wiernie to, co znalazł w materiale źródłowym⁴⁷.

Ustosunkowując się do przedstawionych opinii, najmniej przekonujące są pierwsza i druga⁴⁸. Gdyby bowiem nawiązanie do Jerozolimy w wersecie 22 było owocem pracy redakcyjnej Łukasza, to, jak słusznie podkreśla Lüdemann, z pewnością nazwa miasta pojawiłaby się w sposób bezpośredni, bez uciekania się do aluzji. Stąd też należy przyjąć, że Łukasz posłużył się materiałem zaczerpniętym z tradycji. Lüdemann mówi dosłownie o niezależnej skróconej tradycji⁴⁹. Problematyczna pozostaje kwestia celu podróży Pawła do Jerozolimy. Czy wiąże się ona z podjętym ślubem nazireatu lub jest tylko „kurtuazyjnym” odwiedzeniem wspólnoty jerozolimskiej⁵⁰, czy też należałoby utożsamiać ją z wizytą podczas tzw. konwentu apostołskiego (Ga 2, Dz 15)⁵¹? Wprawdzie nie można wykluczyć, że wizyta Pawła w Jerozolimie wiąże się z podjętym przez niego ślubem nazireatu, jednakże, jak to już wcześniej zostało wspomniane, relacja Łukaszowa nie odpowiada w pełni regułom tego ślubu. Stąd drogi poszukiwania celu wizyty Pawła powinny pójść w innym kierunku. Ze względu na to, że Łukasz *historyzuje i wyodrębnia kilka wizyt [Pawła w Jerozolimie] na podstawie wzmianek doty-*

⁴⁵ Zob. J. Wellhausen, *Kritische Analyse der Apostelgeschichte*, Berlin 1914, s. 37n, A. Loisy, *Les Actes des Apôtres*, Paris 1920, s. 708n.

⁴⁶ Zob. G. Lüdemann, *Paulus, der Heidenapostel I: Studien zur Chronologie*, Göttingen 1980 (=Paulus), s. 165-174; R. Jewett, *Paulus*, s. 129-139.

⁴⁷ Zob. W. Schmithals, *Apg*, s. 170; podobnie I.H. Marshall, *The Acts of the Apostles*, Leicester-Grand Rapids 1989, s. 299-302; Pesch, *Apg*, s. 156; J. Jervell, *Apg*, s. 468; K.H. Schelkle, *Paulus, Leben-Briefe-Theologie*, Darmstadt 1988, s. 67; G.S. Duncan, *Paul's Ephesian Ministry. A reconstruction with special reference to the ephesian origin of the imprisonment epistles*, London 1929, s. 24n.; Polhill, *Acts*, s. 391.

⁴⁸ Przeciwnie A. Weiser, *Apg*, s. 501.

⁴⁹ „Die Apg 18,22 erwähnte Jerusalemreise ist vielmehr Bestandteil einer in der Apg verkürzt wiedergegebenen selbständigen Tradition, die eine Reise Pauli von Griechenland nach Jerusalem und zurück enthielt”, G. Lüdemann, *Paulus*, s. 165; por. tenże, *Apg*, s. 214; W. Rakocy, *Paweł Apostoł. Chronologia życia i pisma*, Częstochowa 2008 (=Paweł), s. 163.

⁵⁰ W. Rakocy uważa, że „Paweł w momencie wyruszenia z Koryntu planował tylko ‘kurtuazyjne’ odwiedzenie Kościoła w Jerozolimie”, tenże, *Paweł*, s. 165.

⁵¹ Utożsamienie tej wizyty z ostatnim pobytom Pawła w Jerozolimie (Dz 20,3-21,17) jest nie do pogodzenia. Zob. A. Weiser, *Apg*, s. 501.

czących wprowadzić jednej podróży, ale niezależnych w różnych źródłach⁵², zasadne jest rozważyć, czy nie mamy do czynienia z tego rodzaju tendencją w wersecie 22.

Współczesne badania egzegetyczne coraz częściej owocują kwestionowaniem ram czasowych podróży Pawłowych przedstawionych w relacji Dziejów Apostolskich. Dotyczy to zwłaszcza podróży Pawła do Europy. Zgodnie z Łukasową koncepcją, dopiero po jerozolimskim konwencie apostolskim Paweł rozpoczyna swoją drugą wyprawę misyjną, która prowadzi do Europy. Zostały tam określone reguły prowadzenia misji wśród pogan i Paweł otrzymuje dla niej legitymizację (Dz 15). Działalność Pawła jest ukazana w zależności i pewnym podporządkowaniu starszym apostołom. To jednak trudno pogodzić z wypowiedziami samego Pawła, który podkreśla swoją równorzędność w apostolskiej posłudze. Zwrócenie więc uwagi na znaczny wkład redakcyjny w relacji Dz 15, jak również wysunięcie argumentów natury biograficzno-chronologicznej i psychologicznej⁵³ doprowadziło do sformułowania tezy, że druga podróż misyjna w rzeczywistości miała miejsce jeszcze przed konwentem apostolskim w Jerozolimie⁵⁴. Z zagadnieniem tym ściśle wiąże się problem uzgodnienia Pawłowej wypowiedzi o jego udaniu się wraz z Barnabą do Jerozolimy (na zebranie apostolskie) z listu do Galatów (2,1), z danymi Dziejów Apostolskich, które zamieszczają aż pięć podróży do Jerozolimy, jakie Paweł odbył po swoim nawróceniu⁵⁵. Dotychczas komentatorzy najczęściej identyfikowali Ga 2,1 z Dz 15,1-2⁵⁶. Jednakże badania przeprowadzone przez Lüdemanna wykazały, że najbardziej prawdopodobnym śladem tej wizyty, jest zapis w Dz 18,22⁵⁷. O tej samej drugiej podróży do Jerozolimy mówią zarówno Dz 11,27nn; 15,1nn, i 18,22, z których ta ostatnia relacja ma walor najbardziej pierwotny⁵⁸. Trudności w przyjęciu tej tezy sprowadzają się do dwóch kwestii:

a) W swojej autobiografii sprzed czasu konwentu apostolskiego, Paweł nie mówi nic o Grecji. Jako teren swojej pracy misyjnej wymienia jedynie Syrię i Cylicję (Ga 1,21). Tę pozorną trudność można jednak wyjaśnić tym, że Paweł nie przedstawia tutaj szczegółowej historii swojej działalności. „Chodzi mu je-

⁵² J. Fitzmyer, *Święty Paweł*, w: *Katolicki Komentarz Biblijny*, Warszawa 2001, s. 2061.

⁵³ J. Gnilka, *Paweł z Tarsu*, Kraków 2001 (=Paweł), s. 89.

⁵⁴ Zob. przegląd poszczególnych stanowisk w tym zakresie: J. Gnilka, *Paweł*, s. 87-92.

⁵⁵ 11,29-30; 12,25; 15,1-2; 18,22; 21,15-17. Zob. obecny stan badań: W. Rakocy, *Paweł*, s. 149-62.

⁵⁶ Zob. W. Rakocy, *Paweł*, s. 150, przypis 5.

⁵⁷ G. Lüdemann, *Paulus*, s. 169-173. Pogląd ten podzielają także m.in. R. Jewett, *Chronologie*, s. 129-139; J. Gnilka, *Paweł*, s. 90n; W. Rakocy, *Paweł*, s. 164n.

⁵⁸ Potrójna relacja tego samego wydarzenia nie jest dla Łukasza czymś nowym. Z podobną tendencją spotykamy się w opisie nawrócenia Pawła: Dz 9,3-19; 22,6-16; 26,12-18. Por. G. Lüdemann, *Paulus*, s. 165 i przypis 27.

dynie o podkreślenie tego, że po widzeniu się z Kefasem jeszcze przed zebraniem nie był powtórnie w Jerozolimie”⁵⁹.

b) W Liście do Galatów Apostoł Paweł stwierdza, że na spotkanie z apostołami w Jerozolimie wyruszył wraz z Barnabą (Ga 2,1). Barnaba nie był jednak z Pawłem w Grecji, gdyż odłączył się i prowadził misję samodzielnie (por. Dz 15,36-40). Informacje te nie muszą się wzajemnie wykluczać. Jest bardzo prawdopodobne, że Barnaba na prośbę Pawła dołączył do niego, kiedy on szedł do Jerozolimy. Wszak sprawa misji wśród pogan w równej mierze dotyczyła także Barnaby. Wszelako rodzi się pytanie, kiedy to miało miejsce? Rakocy uważa⁶⁰, że Paweł z Cezarei najpierw udał się do Jerozolimy („kurtuazyjne” odwiedzenie Kościoła w tym mieście), a potem do Antiochii, gdzie spotkał Barnabę i dopiero wtedy zrodziła się myśl o wspólnym udaniu się do apostołów w Jerozolimie⁶¹. Uznanie tego rodzaju przebiegu wydarzeń wymusza jednak przyjęcie dodatkowej podróży Pawła, już z Barnabą, na konwent apostołski. Wydaje się jednak, że Paweł wyrusza na konwent apostołski do Jerozolimy z Koryntu, a ślady tej tradycji odnajdujemy w Dz 18,18-22⁶². Barnaba natomiast przyłączył się do Pawła prawdopodobnie w Cezarei⁶³. Odtąd razem udali się do Jerozolimy, a później wspólnie powrócili do Antiochii.

Przyjmując, że wzmianka o przybyciu Apostoła do Jerozolimy w Dz 18,22 powiązana jest z konwentem apostołskim i posiada wartość historyczną, zrozumiałe staje się, dlaczego Łukasz unika wymienienia Jerozolimy z nazwy. Nie chce on bowiem osłabić wymowy pobytu Pawła w Jerozolimie, opisanego w 15 rozdziale *Dziejów Apostolskich*.

Przeprowadzona analiza tekstu *Dziejów Apostolskich* skłania do wniosku, że zapis Łukaszowy o pierwszej, krótkotrwałej wizycie Pawła w Efezie ma znamiona historyczne. Wprawdzie trudno jest szczegółowo zrekonstruować ów pobyt, jednakże nie może to stanowić przesłanki do radykalnej negacji tego wydarzenia. Opisując je Łukasz opierał się zapewne na materiale zaczerpniętym z lokalnej tradycji efeskiej. Czynił to po to, aby podkreślić zachodzące związki pomiędzy działalnością apostołską Pawła a pierwotną chrześcijańską wspólnotą w Efezie.

⁵⁹ J. Gnilka, *Paweł*, s. 91.

⁶⁰ Zob. W. Rakocy, *Paweł*, s. 165n.

⁶¹ Ten przebieg wydarzeń ma sugerować, że „wspólnota antiocheńska miała zastrzeżenia do sposobu prowadzenia misji przez Pawła”, W. Rakocy, *Paweł*, s. 165, przypis 63.

⁶² Zob. R. Jewett, *Chronologie*, 129-139, G. Lüdemann, *Paulus I*, s. 169-173.

⁶³ Na możliwość Cezarei ostrożnie zwraca uwagę J. Gnilka, *Paweł*, s. 92.

SUMMARY

One of the crucial stages of the Apostle Paul's ministry was his stay at Ephesus. However, considering the fact that the reliability of some data in the Acts of the Apostles on the time of Paul's arrival to Ephesus is nowadays frequently put into question, it has become necessary to investigate the issue. In the present article the author assesses the relevant source material and takes a stand on the particular opinions of contemporary interpreters of the subject. Based on an analysis of the text of the Acts of the Apostles he is led to conclude that Luke's account of Paul's first short visit to Ephesus reveals traits of historicity.

Key words

Apostle Paul, Ephesus, Priscilla and Aquila